

**KAZAK VE KIRGIZ DESTAN GELENEKLERİNİN ETKİLEŞİMİ
BAĞLAMINDA ÇORA BATIR DESTANI'NIN S. ÇOYBEKOV ANLATMASI
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

***A STUDY ON S. COYBEKOV TELLING OF CHORA BATIR EPIC IN THE
CONTEXT OF INTERACTION OF KAZAKH AND KYRGYZ EPIC TRADITIONS***

***В СВЯЗИ С ВЗАИМОДЕЙСТВИЕМ КАЗАКСКИХ И КЫРГЫЗСКИХ
ДАСТАНОВ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРО ДАСТАН ЧОРА БАТЫРА
РАЗЪЯСНЕННЫЙ С. ЧОЙБЕКОВЫМ***

Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN*

ÖZET

On altıncı yüzyılda Ruslarla Kazan Hanlığı arasındaki mücadelelerin sözlü geleneğe yansımaları olarak değerlendirilen Çora Batır destanı; Kazan, Kırım, Çuvaş, Nogay, Kazak, Karakalpak ve Kırgız Türkleri arasında bilinen bir anlatıdır. Kazan'dan Kırgızistan'a kadar geniş bir alana yayılma imkânı bulmuş olan bu destan, halk anlatılarının göçü ve gelenekler arası etkileşim açısından önemli veriler sunmaktadır. Bu makalede, Kazak ve Kırgız destan gelenekleri arasındaki yakın ilişkinin bir ürünü olarak ortaya çıkmış Çora Batır'ın S. Çoybekov anlatması, hem Kazak hem de diğer Türk topluluklarındaki Çora Batır anlatmalarıyla mukayeseli bir şekilde incelenmiştir. Yapılan tespit ve değerlendirmelerin sonucunda, Çora Batır destanının geniş bir coğrafyaya yayılmasında destan anlatıcılarının önemli bir rolünün olduğu, destanın şekil, muhteva ve yapı açısından bazı değişim ve dönüşümlere uğrayarak çeşitli destan geleneklerine adapte olduğu görülmüştür. Ayrıca, destan metinleri üzerinde yapılan çalışmalarda destan anlatıcılarına ve metnin şekillendiği geleneğin genel özelliklerine ayrıca dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Destan, Çora Batır, Kazak, Kırgız, Narıkbay.

ABSTRACT

Struggles between Khanate of Kazan and Russians in the sixteenth century regarded as reflection on an oral tradition, Çora Batır epic is well known narration among Kazan, Crimea, Chuvash, Nogai, Kazakh, Kyrgyz and Karakalpak Turks. Having found the opportunity to spread over a large area from Kyrgyzstan to Kazan, the epic provides important data in terms of interaction between public narratives immigration and customs. Emerged as a product of the close relationship between Kazakh and Kyrgyz epic traditions,

* Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü- Balıkesir/
TÜRKİYE

Cora Batır's Çoybekov narrative is studied in comparative to Cora Batır narratives in the epic of Turkish and Kazakh as well as other communities in this study. As a result of determination and assessment, it is found that epic tellers have an important role in wide geographical spread of epic Cora Batır, and that undergoing some changes and transformations in terms of form, content and structure, the epic adapted to various epic traditions. In addition, it is emphasized that attention should be paid to epic tellers and the general features of tradition in which the text is taken shape.

Key words: Epic, Chora Batır, Kazakh, Kyrgyz, Narikbay.

РЕЗЮМЕ

В шестнадцатом веке дастан Чора Батыра в борьбе между Русскими и Казанским Ханством определяется как проявление устной традиции; которую знают Казанские, Крымские, Чувашские, Ногайские, Казакские, Каракалпакские и Кыргызские Турки. Этот дастан который нашел возможность распространиться в широкой области от Казани до Кыргызии, в повествовании переселения народа и в связи взаимодействий традиций преподносит очень важные данные. В этой статье, как продукт близких отношений между традициями Казакских и Кыргызских дастанов вышел дастан Чора Батыра с разъяснениями С. Чойбекова, и исследовался также в сравнительной форме с разъяснениями Казакских и других Турецких народов. В сделанных констатациях и итогах оценки, мы увидели что дастан Чора Батыра распространился на широкой географии из-за важной роли рассказчиков, форма дастана, содержание и строение испытало некоторые изменения и преобразования адаптировались в разные традиции дастанов. А также, проведенные работы над текстами дастана показали, что надо обратить внимание на рассказчиков дастана и на общии традиции под влиянием которых был написан текст.

Ключевые Слова: Дастан, Чора Батыр, Казак, Кыргыз, Нарикбай

Giriş

1552 tarihinde Kazan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi üzerine Ruslara karşı savaştığı söylenen Çora Batır'ın etrafında teşekkül eden ve tarihi olayları konu alması nedeniyle "tarihi destanlar" arasında gösterilen Çora Batır destanı, Alpamış ve Köroğlu destanları gibi geniş bir sahaya yayılma imkânı bulmuş bir anlatıdır. Bu destan; "Er Çoro", "Er Şora", "Şora", "Şora Batır" ve "Narikbay" adlarıyla Kazan, Kırım, Çuvaş, Nogay, Kazak, Karakalpak ve Kırgız Türkleri ve masallaşmış şekliyle Dobruca Türkleri arasında bilinmektedir.¹ Alpamış ve Köroğlu destanlarında olduğu gibi, Çora Batır Destanı'nın da pek çok Türk topluluğunda biliniyor olması, bu toplulukların sadece komşu olmalarıyla izah edilecek bir durum değildir. Bilindiği gibi günümüzdeki Türk topluluklarının siyasi, coğrafi ve kültürel konumları, doğal bir süreç sonucunda oluşmamıştır. Ortak bir tarihe ve toplumsal hafızaya sahip Türk topluluklarının bilinçli bir şekilde ayrı birer ulus haline getirilmeleri söz konusudur. Bir başka ifade ile bugünkü Türk topluluklarının sınırları ve onlara mal edilen kimlikler, yakın dönemlerde inşa edilmiştir. Hâlbuki Türk toplulukları, tarihi olaylar ve şahıslarla desteklenen ortak kültürleriyle sürekli iletişim halinde olmuşlardır.² Türk boyları arasında müşterek bir kültürün oluşumunda ve kültürler arası temasın sağlanmasında destan anlatıcılarının önemli bir rolü vardır. Özellikle Türkmen, Özbek ve Karakalpak arasında olmak üzere, Kazak ve Kırgız Türklerinin sosyo-kültürel hayatı arasında yakın temaslar söz konusudur. Bu nedenle Türkmen bahşılık geleneği ile Özbek ve Karakalpak bahşılık geleneklerini kesin çizgilerle birbirlerinden

ayırmanın imkânı olmadığı gibi, Özbek, Karakalpak, Kazak ve Kırgız Türklerinin destanları arasında benzerliklerin olması çok doğaldır. Çünkü bu bölgede, örneğin Türkmen bağısı, sadece Türkmenler arasında değil, Özbek ve Karakalpak Türklerinin yaşadığı yerlerde de destan anlatılmıştır. Kazak akını, Kırgızlar arasında, Kırgız destancısı da Kazaklar arasında bulunmuştur.

Ortak bir kültüre yaslanan toplulukların geleneklerindeki aynı hikâyenin farklı anlatmalarındaki değişimler destanî şiirin farklı bir kültür çevresinde gelişimi hakkında da ipuçları verdiği gibi aynı zamanda bu değişiklikler Reichl'ın tabiri ile “*tarihi gelişmenin ve aynı anda, zaman ve mekâna göre değişiminin de ifadesidir.*” (Reichl 2002: 343) Böyle bir durumda bir destanın başka coğrafyalardaki farklı şekilleri, ait olduğu destancılık geleneğinin temel karakterini vermesi açısından da önemlidir. Bu durumdaki destanların mukayeseli bir şekilde incelenmesi, destanın tasnif edildiği geleneğin veya daha genel anlamda Türk destancılık geleneğinin bölgelere göre seyrine imkân vermektedir.

Bu makalede, Kırgız destancısı Sooronbek Çoybekov'un, bir Kazak akınından öğrenerek anlattığı Çora Batır Destanı³, Kırgız Türklerindeki adıyla “Narıkbay”; Kazan, Kırım, Nogay ve Kazak Türklerindeki Çora Batır destanlarıyla mukayeseli bir şekilde incelenmiştir. Bu sayede, Kazak ve Kırgız destan gelenekleri arasındaki etkileşimin bir ürünü olarak kabul ettiğimiz destanın şekil, yapı ve muhteva açısından uğradığı değişim ve dönüşümler irdelenmiş, destanların şekil ve muhteva özelliklerinin oluşumunda destan anlatıcılarının etkisine örnek teşkil edebilecek tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır.

1. Kazak ve Kırgız Destan Geleneklerinde Çora Batır

Kazak Türklerinde “Er Şora” olarak bilinen ve “kahramanlık cırı” olarak adlandırılan destanı Musabek Bayzakov gibi Kazak akınları anlatmıştır. Nogay Türklerinden Kazak bölgesine taşındığı düşünülen “Er Şora” destanında Çora Batır'ın Ali Bey'le mücadelesi söz konusudur. Destanın Kazak varyantları, kahramanın doğumu, gençliği ve mücadelesindeki olağanüstü unsurlar açısından Kazan ve Kırım varyantlarından ayrılırken Kırgız varyantlarına yaklaşmaktadır. Diğer bir ifadeyle Kazak Türkleri arasında anlatılan Çora Batır destanında da tarihi şahıslar ve yer adları varlığını korumaya devam ederken kahraman ve düşman algısı açısından destan, Kazak destancılık geleneğine uyum sağlamıştır. Kazak Er Şora destanı, şekil açısından manzum karakterli, muhteva olarak destan motiflerine yoğun bir şekilde yer veren hacimli bir anlatı haline gelmiştir (Berdibay 1995: 173-193). Bu bakımdan Kırgızlardaki Çora Batır'da olduğu gibi, Kazaklarda da konu aynı kalırken, destan kompozisyonu açısından önemli değişimler olmuştur.

Gulbara Orozova, Narıkbay destanı için yazdığı “*Narıkbay*” *Poemasının Tarihiy Negizi cana Kırgız Variantlarının Sujettik-Kompozitsiyalık Bötönçölüktörü* adlı yazısında verdiği bilgilere göre bu destan, Kırgız Türklerine Kazak akınlarıyla geçiş yapmıştır. Destan, Kırgızistan'ın kuzeyinde ve Talas bölgesinde, Kazaklarla komşu yerlerde anlatılmaktadır. Arstanbek, Canış, Toktogul, Sulayman, Alımkul, Tursalı Sırdıbaev ve Sooronbek Çoybekov gibi akınlar bu destanı söylemiştir, ancak bunların anlattıkları destanların pek çoğu günümüze ulaşmamıştır. Tursalı Sırdıbaev ve çalışma konumuz olan Sooronbek Çoybekov'un anlatmaları ise tespit edilmiştir (Orozova 2002: 368-370). Sooronbek Çoybekov'un destanı anlatmaya başlamadan önce vermiş olduğu bilgiler, elimizdeki Kırgız anlatmasının, bir Kazak akınından öğrenildiğini ve Çoybekov tarafından yeniden tasnif edildiğini göstermektedir. Çoybekov, Narıkbay anlatması ile ilgili olarak “*Ben on altı yaşında iken 1924 yılında bizim Çimkent adlı avula (Şimdiki Çolponbay kolhozu, Kirov rayonu) Kazak yurdundan Begadil adlı bir akın gelip Şaydıl'da Kencetayların evinde (Güz vakti) tan ağarınca kadar (ırlayıp) destan söyleyip sabahleyin alını akıtmalı bir ata binip gitti. O, şimdi Cambul denen yerdenmiş. Orada Narıkbay'ı*

anlattı. Heyecanımdan uyumadan tan ağarınca kadar yanında oturdum.” demektir.⁴ Destanın yazıya geçirilmesi esnasında tutulan bu kayıta, destanın nakledilme yolu, anlatılma zamanı ve en önemlisi Kazak ve Kırgız akınları arasındaki etkileşim görülmektedir.

B. Kebekova'nın verdiği bilgilere göre Kırgız ve Kazak akınlık gelenekleri arasında sıkı bir etkileşim vardır. Kazak ve Kırgız akınlarının birbirlerinin bölgelerine belirli zamanlarda geldikleri, şiir söyleyip destan anlattıkları ve atışma yaptıkları bilinmektedir. Ket Buka ve Asan Kaygı gibi meşhur akınlar; Kazak, Kırgız, Karakalpak ve Nogay Türkleri arasında da bilinmektedirler. Kazak akını Çöcö'nün Kırgızistan'ın Talas ve Çüy bölgelerine sık sık gelerek düğünlerde ölöñ, cır, tolgavlar söyleyip akınlar ile atıştığı söylenmektedir. Cambıl Cabayev de hem Kazaklar hem de Kırgızlar arasında bilinen bir akındır. Cambıl, Kırgızların Balık ve Kalmurza gibi ünlü “akın”, “cırşı” ve “küyşi”leriyle yakın dostluklar kurmuştur. Kırgız akınlarından Toktogul da Kazak Türklerinin arasında uzun yıllar şiir söylemiş, Kazak akınlarıyla atışmış birisidir. Hatta Toktogul, Kazak bölgesinden bazı şiir tekniklerini Kırgız akınlık geleneğine kazandırmıştır. Kısacası, Kazak ve Kırgız Türkleri arasında bu sıkı ilişki sonucunda Cambıl, Kenen, Kalık, Alımkul, Osmankul, Koşkarbayev, Şaşubay, Ömürzak, İsmayıl, Kabılov gibi her iki bölgede tanınan akınlar ortaya çıkmıştır (Kebekova 1985: 5-8, 47-47, 60-61, 115; Alimov 2003). Kazak akınlık geleneğinden Kırgızlara geçiş yaparak pek çok açıdan Kırgız destan geleneğinin özellikleriyle yeniden yorumlanan bu destan, özellikle destanların göçü hususunda önemli bilgiler içermektedir. Başka bir gelenekten alınan bir destanda nelerin değişebileceğini görebilmek için destana daha yakından bakalım.

2. S. Çoybekov Anlatmasının Epizot ve Motif Yapısı

2. 1. Narıkbay'ın ve Ailesinin Tanıtılması

Çora Batır'ın Kırgız anlatmasında destan, Narıkbay'ın ait olduğu yerler ve babasının kimliği tanıtılarak başlamaktadır. Narıkbay'ın Kazakların Tama adlı yerleşim yerinden, babasının da yine Tama'dan ve zengin, itibarlı, fakirlere yardım eden bir han olduğu vurgulanırken, herhangi bir isimden bahsedilmemektedir. Narıkbay, bir müddet ailenin tek çocuğu olarak kalır, ancak babasının ölümünden sonra yaşı epey ilerlemiş annesi, Eşim adlı erkek kardeşini doğurup vefat eder. Beşikte kalan kardeşi Eşim'e bir han kızı olan eşi Gülkanış bakar. Destanın diğer varyantlarında özellikle Kazan ve Kırım Tatarlarında Çora Batır'ın babası Narık, han veya han oğlu değil, halktan, sıradan, hatta halkın da en alt katmanındandır. Kazan Tatarları arasından tespit edilen “Çura Batır Hikayesi”nde Çora'nın babası Narreñ'i Dağıstan yurdunun beyi Kazıy Bey, ava çıktığında talan edilmiş bir köyde bulur ve büyütür (Urmançı 2004: 386). Kırım varyantlarının birinde ise Narık, öksüz bir çocuktur ve ırgatlık yapmak için gittiği bir hanın yanında büyütülür (Bekirov 1980: 26). Murın Cırav'dan derlenmiş olan Kazak anlatmasında ise Çora'nın babası Narık, Kazan şehrinin hanıdır.⁵

Destan kahramanının bölgelere göre farklı bir kimlik sergilemesine Köroğlu iyi bir örnektir. Köroğlu Destanı'nın Türkmen, Kazak, Özbek ve Uygur sahasındaki anlatmaları çeşitli açılardan (olay, yapı, muhteva vb.) birbirine benzemektedir. Köroğlu Destanı'nın Doğu versiyonunu oluşturan bu sahalardaki Köroğlu, soylu bir aileden gelmekte ve yönetici vasfını taşımaktadır. Batı versiyonlarına baktığımızda ise Çora Batır'ın Kazan ve Kırım varyantlarında olduğu gibi, Köroğlu da alt tabakaya mensup bir seyisin oğludur. Bu bilginin dışında batıdaki anlatmalarda Köroğlu'nun ailesine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır (Ekici 2004: 105-106, Boratav 1984: 100-101). Bu durum, doğu ve batı sahası destan geleneklerindeki farklı tutumdan kaynaklanmaktadır. Narıkbay'ın ve ailesinin tanıtılması hususunda Çoybekov'un anlatması da benzer bir noktadadır. Daha batıdaki

Tatar ve Kırım sahasında Narikbay'ın babasından bile bahsedilmezken Kırgızlarda bu bölüm, Narikbay'ın çocukluğundan başlatılarak ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Böyle bir durum, Kazak ve Kırgız destancılık gelenekleri gibi sözlü geleneğin, bir diğer ifade ile destancılık geleneğinin güçlü olduğu sahalarda bir etkisidir.

Türk destancılık geleneğinde bazı destan kahramanlarının kendileri gibi güçlü çocuklara sahip olduklarını, ölümlerinden sonra yerlerini bu çocukların aldığını ve bunlar hakkında da destanların oluşturulduğunu görüyoruz. Manas destanında⁶ Manas, Semetey ve Seytek; Alpamış destanında ise Alpamış ve Yadgar şeklindeki daireleşmenin Çora Batır'ın Çoybekov anlatmasında da uygulandığını söyleyebiliriz (İbrahimova 2002: 64, Yoldaş oğlu 2000). Hatta Murın Cırav'dan derlenen Çora Batır destanı iki başlık altında yayınlanmıştır. “Narik” ve “Şora” adlarıyla ayrı birer anlatılmamış gibi yayınlanan bu destanlar, aslında birbirlerinin devamı niteliindedir, ancak Narikbay'ın çeşitli mücadelelerinden ötürü kendisine oldukça geniş yer ayrılması müstakil bir destan gibi muamele görmesine sebep olmuştur. Kırgız anlatması, daireyi daha da genişletmiş ve anlatıya Narik ve Çora Batır'ın yanı sıra Narik'in babasını da dâhil etmiştir.

2.2. Narikbay'ın Evliliği

Çora Batır Destanı'nın hemen bütün varyantlarında “eş arayıp bulma”, bir başka ifade ile Narik'in evlenmesi anlatılmıştır. Meñli Sulu (Kırım), Miñlisılu (Kazan), Mendi, Göl-Hanı (Kazak) adlarıyla yer alan Narik'in eşi, Kırgızlarda Gülkanış şeklini almıştır (İbrahimova 2002: 133). Burada ayrıca belirtmek gerekir ki, Kırgız anlatması Narikbay'ın evliliğine diğer anlatmalara nazaran daha geniş bir yer ayırmıştır. Narikbay'ın babası, ölmeden önce kendisi gibi han olan Kökçö Han'ın tek (calgız) kızı Gülkanış'ı istemeye gider. Kökçö Han, oğulsuzluktan şikâyet ettiği bir dönemde han oğlu Narikbay'a kızını vermeyi kabul eder, ancak Narikbay'ın babasından altı yüz yıllık ister. Kökçö Han'ın şartlarını yerine getiren han, Gülkanış'ı iki yıl sonra gelin verme sözü alıp Tama'ya döner. Narikbay'ın Gülkanış'la evlenmesi, ancak babasının ve annesinin vefatlarından sonra gerçekleşir. Narikbay'ın kendi kimliğinde olduğu gibi Gülkanış'ın da han soyundan olması dikkat çekmektedir. Kazan Tatarlarına ait olan “Çora Batır Hikayeti”nde Miñlisılu'nun nasıl bir aileye mensup olduğu belirtilmezken Kırım varyantında ise inek çobanının kızı, Nogay varyantında da yalnız büyüyen öksüz bir kızdır (Urmançı 2004: 386, Bekirov 1980: 27-28, İbrahimova 2002: 94).

Çora Batır'ın Kazan ve Kırım varyantlarında rastlamadığımız doğum, düğün ve ölüm gibi durumlardaki törenler, Çoybekov anlatmasının farklı bir boyutunu teşkil etmektedir. Narikbay'ın babasının düğün arifesinde ölümünden sonra kısır kesilip yurda aşının verilmesi destanda “*Halk için kesilen kısırkların/Etleri halka verildi/Matemine han gelmiş/Ne kadar han varsa gelmiş/Yurda verilen yemekten/Han ve akrabalar hepsi yedi*” şeklinde belirtilmiştir (Orozova 2002: 387). Destana yansıyan bu aş toyu ve ölüm hadisesinden sonra verilen yemekler bilindiği gibi bütün Türk topluluklarında çeşitli dönemlerde düzenlenmiş ve günümüzde de bazı yerlerde yaşatılmaktadır.⁷ Narikbay'ın evliliği aşamasında yapılan düğün töreninde de yemeklerin verildiği, güreş ve at yarışının yapıldığı görülmektedir. Düğün töreninin anlatıldığı mısralarda hem gelenekler sıralanmış hem de törenin ihtişamı, katılımcıların kalabalık oluşu ve yapılan harcamaların (1000 yıllık harcamak gibi) büyüklüğü ile verilmiştir (Orozova 2002: 387-390). Destanlardaki bu tarz farklılıklar, destanın ortaya çıktığı veya yeniden yaratıldığı toplumun yaşam şartları ile ilgili olduğu kadar destan anlatıcısının mensup olduğu kültürü tanıması ve bu motifleri yeteneği ölçüsünde anlatısına dahil edebilmesi ile ilgilidir.

2.3. “Gülsarı” Adlı Ata Sahip Olması

Türk destanlarında at, kahraman kadar önemli, kahramanın yapmış olduğu faaliyetlerde aktif olarak yer alan, her zaman kahramanın yanında bulunan, destan anlatıcısının kahramana layık gördüğü olağanüstü nitelikleri de taşıyan, Türk destancılık geleneğinin vazgeçilmez unsurlarından birisidir (Şahin 2005). Çora Batır'ın Çoybekov anlatması, pek çok Türk destanında rastlamadığımız ölçüde ata yer ayıran bir destandır. Narikbay evlendikten sonra çocuk sahibi olmak ister, ancak bu isteği gerçekleşmez. Çocuk hasreti çektiği dönemde “Gülsarı” adlı ata rastlayınca onu evlat kabul ederek yanına alıp büyütür. Bu at, Narikbay'ın kardeşi Eşim'le daha sonra gerçekleşecek olan tartışmalarında odak noktası olduğu gibi Çora (Çoro) Batır'ın da son derece yetenekli atı olacaktır. Kırgız anlatmasında Narikbay ve Gülkanış, Gülsarı atı bir nehir kenarında daha yeni doğmuşken bulurlar. Onu çocukları gibi kabul ettiklerinden tıpkı çocukların doğumları vesilesi ile düzenlenen yemeklerden bu at için de vermişlerdir. Narikbay, halkını büyük bir toyda toplayarak onlara Tanrı'nın kendilerine bir oğul vermediğini, bu nedenle bu tayı çocukları olarak kabul ettiklerini belirtir. Narikbay'ın ve Gülkanış'ın çocuğu olarak kabul gören Gülsarı at, alplar gibi hızla büyür ve çevik, akıllı bir hayvan haline gelir. Kazakların Çora Batır anlatmasında Narik'in “Şubar” adını taşıyan atı suyun içinden çıkmıştır. (Orozova 2002: 396-400, Berdibay 1995: 180). Gülsarı at da muhtemelen bu özelliklere sahiptir. Bu at, destan boyunca sürekli olarak gündemde kalabilen destanın asıl kahramanlarından birisidir.

Kazan, Kırım, Nogay ve Kazak Türklerinin Çora Batır destanlarında atın önemli bir fonksiyonu vardır. “Tasmalı ker”, “Karagir”, “Karager” ve “Taspaker” vb. adlarla anılan at, Çora Batır'ın babası ile Ali Bey arasındaki düşmanlığın temel nedenidir. Çora Batır Destanı'nın bütün anlatmalarında Ali Bey, Çora'nın babasına eziyet etmekte ve sonunda yukarıda adlarını verdiğimiz atları alıp gitmektedir (Urmançı 2004: 391, Bekirov 1980: 32, İbrahimova 2002: 97, Batırlar Cırı 1989: 337). Ancak Ali Bey'in, Çora'nın babasının kimliği ve atların isimleri değişmektedir. Ancak hiçbir varyant, Çoybekov anlatmasındaki gibi daha doğumundan başlayarak atın gelişimini, niteliklerini ve Çora ile buluşmasını ele almamıştır. Kazan, Kırım ve Nogay varyantlarında da Çora'nın önemli bir atı olduğu söylenmiş, ancak ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmemiş ve özelliklerinin kahramanlar için ne anlama geldiği belirtilmemiştir.

2.4. Narikbay'ın Çocuksuzluk Nedeniyle Yurdunu Terk Etmesi

Destan ve halk hikâyelerinde sıklıkla rastlanan mal mülk yönünden yetkin hanların, beylerin ve padişahların çocuklarının olmaması motifi, Çoybekov anlatmasının en önemli unsurlarından birisidir. Destanın büyük bir kısmı, çocuğu olmayan Narikbay'ın ve Eşi Gülkanış'ın çeşitli çarelere başvurmaları, yurtlarını terk ederek bütün kutsal kişilerin mezarlarını dolaşarak çocuk sahibi olmalarına ayrılmıştır. Narikbay'ın çocuksuzluğunu vurgulayan ve kendisinin uğursuz olduğunu ima eden sözler, kardeşi Eşim tarafından söylenmiştir. Eşim, daha altı aylık bir bebek iken annesi vefat etmiş ve kendisine anneliği Narikbay'ın eşi Gülkanış yapmıştır. Narikbay, kardeşi Eşim'i evlendirdiği gibi, memleketinin bir bölümüne de han tayin etmiştir, ancak Eşim'in yurdunu Kalmukların istilasına uğramıştır. Eşim de talan edilen halkını toplamak, yağmalanan hayvanlarını Kalmuklardan geri almak için Narikbay'dan Gülsarı atını ister. Narikbay, çocuğum dediği atı vermek istemez ve bunun üzerine Eşim uğursuz ve kurumuş anlamlarına gelen “kak baş” ifadesini Narikbay için kullanır. Narikbay, yaşlandığı halde daha çocuğunun olmadığını, böyle birisinin hanlık yapamayacağını, kendisinin hanlıktan alınması gerektiğini, yurdundan çıkıp gideceğini halkına bildirir ve halkından onay alır (Orozova 2002: 404-408). Narikbay'ın yurdundan ayrıldıktan sonra çocuk sahibi olmak için gezdiği

yerlerle ve başvurduğu çarelerle ilgili olarak Çora'nın doğumu kısmında daha ayrıntılı bilgiler verilecektir.

Karl Reichl'in "Konu Kalıplaşması (Tematik Kalıplaşma)" olarak değerlendirdiği bazı sahneler, destan kompozisyonunun vazgeçilmez öğelerindedir. Destan kahramanlarının savaşa hazırlanmaları ve akın için yurtlarından ayrılma esnasında geride kalanlarla vedalaşmaları bunlardan bazılarıdır (Reichl 2002: 221-239). Narikbay, Tama'yı savaş amaçlı değil, çocuk sahibi olmak için tebdil-i mekânın gerekli olduğu anlayışıyla terk etmektedir. Bu ayrılma esnasında Narikbay, halkına Eşim'in ağır lafları nedeniyle bozkıra çıkıp gideceğini, kendilerine yeni bir han seçmelerini, kendisinin Tanrı'dan çocuk istemek için dolaşacağını söyler. Halkının karşı çıkmalarına ve Eşim'in söylediği "uğursuz" sözünden pişman olup Narikbay'a gitmemesini rica etmesine rağmen Narikbay, yanına aldığı birkaç hizmetçisi ile Tama'yı terk eder. Kazak Türkleri arasında anlatılan Çora Batır'ın varyantları dışında çocuksuzluk nedeniyle yurdu terk etmenin bulunmadığı göz önüne alındığında bu yapının Kazak destancılık geleneğinin tesiri ile oluştuğu söylenebilir.

2.5. Narikbay'ın Ali Bey'den Eziyet Görmesi

Çora Batır Destanı'nda Çora'nın kahramanlığını sergilediği en önemli sahnelerden birisi, ailesine eziyet eden Ali Bey'i öldürdüğü sahnedir. Tıpkı Çora'nın kimliğinde olduğu gibi Ali Bey'in de unvanlarında bazı değişiklikler olmaktadır, ancak değişmeyen özelliği, Çora'nın babasına eziyet etmesidir. Kırgız varyantında Ali Bey, Narikbay'ın yurdundan ayrıldıktan sonra rastladığı ilk kalenin hanı Karahan'ın kardeşidir. Çoybekov, Narikbay'ın karşısına çıkan bu kaleyi "çoñ kala" olarak nitelendirir. Narikbay, bu kalenin sahibi Karahan'dan bir müddet konaklamak için bir yer ister. Karahan da kendisi gibi han olan Narikbay'ın bu isteğini kabul edip kalesini ve yurdunu Narikbay'a açar. Ali Bey Karahan'ın ölümünü bekleyen ve onun yerine tahta geçmek isteyen birisi olduğu için kendisinin izni olmaksızın hanlığının topraklarında herhangi bir yabancı bulnamayacağını söyler. Narikbay'ın Karahan'dan izin alıp kendisine verilen yurda geldiğinde Ali Bey (Aalı Biy), Narikbay'ı takip ederek yurdunu yağmalar ve Narikbay'a türlü eziyetler eder. Bu sahnelerin anlatıldığı yerlerde anlatıcı hadiselerin gerçekleşme sebebi olarak "*Narik'in böyle oluşu, /Azabı tek bir çocuktan... /Zavallıları hor gördü, /Çocuktan Huda mahrum edip.*" (Orozova 2002: 415) sözlerinde geçen erkek bir evladın olmayışını göstermektedir.

Kırım ve Kazan anlatmalarında Ali Bey'in, Çora'nın ailesine yaptıkları "Yemek için üç yaşındaki koyunları kestirir/İçmek için rakı ballar süzdürür/Yaşlı Narik'in başına gözüne vurur/Meñli Sulu annesine kötü sözler söyler/Hanıkey adlı kardeşine kadeh tutturur" ve "... Sen oğlumun yokluğunda/Aktaş'ın Ali Bey geldi de/Koyunlarımı kesti/Sürümden at bindi/Baban Narek ihtiyarı/Taş ile başına gözüne vurdu/Anan Miñlisılı'nun/Gönlünden gitmeyecek/Kötü sözler söyledi" şeklinde anlatılmaktadır (Urmançı 2004: 391, Bekirov 1980: 34). Nogaylardaki Çora Batır'da da Ali Bey, Çora'nın yokluğunda gelip Narik'a, annesine ve kız kardeşi Kanibek'e (Hanıkey) kötü sözler söyler ve Çora'nın atı Tasmager'i alıp gider (İbrahimova 2002: 98). Bu varyantların Çoybekov anlatmasından ayrılan bir diğer yanı da Narik'in Ali Bey'den eziyet gördüğü dönemde hayatta olmasıdır. Çoybekov'un Çora Batır'ında Çora daha doğmamıştır. Narikbay, çocuğu olmadığı için yurdunu terk ettiği esnada Ali Bey'le karşılaşır. Narikbay, Ali Bey tarafından tahkir edildiğinde halkının yanında yer almaması, kardeşi Eşim'in vefasızlığı ve erkek evladının olmaması ile ilişkilendirilmiştir. Bu tarz bir anlatım ve destanın önemli bir kısmının Narikbay'ın çocuk için diyar diyar dolaşmasına ayrılması da destanın çocuksuzluk ekseninde kurgulandığını göstermektedir.

2.6. Çora (Çoro) Batır'ın Doğumu ve Gençliği

İncelemeye aldığımız Narıkbay destanında en önemli hadisenin Narıkbay ve Gülkanış'ın çocuksuzluğu ve bu durumun giderilmesi için verilen mücadelenin olduğunu söyleyebiliriz. Narıkbay'ın destan sahnesine çıkmasından sonra sürekli gündemde olan ve bütün olaylarla bir şekilde bağlantısı kurulan husus, çocuksuzluk motifidir. Türk destanlarında ve halk hikâyelerinde çocuksuzluk motifi, genellikle anlatının baş kısmında yer alarak destan veya halk hikâyesi kahramanının sıradan insanlardan farklı olduğu mesajını içerir. Manas Destanı'nda, Dede Korkut Kitabı'nda, Kerem ile Aslı ve Tahir ile Zühre gibi halk hikâyelerinde buna benzer motifler kullanılmıştır. Ancak hem Çora Batır Destanı'nın varyantları içinde hem de daha geniş bir ifade ile Türk destan geleneği içinde çocuksuzluk motifi, olağanüstü bir şekilde dünyaya gelen kahramanın varlığı bu kadar geniş şekilde ele alınmamıştır. Hatta Çora Batır'ın doğumu, gençliği mücadeleleri destanda çok daha kısa şekilde anlatıldığı halde Narıkbay'ın çocuk sahibi olmak için verdiği mücadeleler, ayrıntılı şekilde destanın geneline yayılmıştır.

Narıkbay, çocuğu olmadığı için kardeşi Eşim'den “uğursuz, kurumuş” şeklinde hakaretlere maruz kaldığı için hanlığı bırakmış, başka bir hana (Karahana) sığındığı esnada da Ali (Aalı) Bey'den türlü kötülükler görmüştür. Bu olayı, destancı Çoybekov Narıkbay'ın herhangi bir çocuğu olmadığı için, kendisine arka çıkacak bir evladın yokluğu nedeniyle bu hallere düştüğünü vurgulayarak anlatmıştır. Narıkbay, Ali Bey'den kötü muamele gördükten sonra, ya ölürüm ya da çocuk sahibi olurum düşüncesiyle bozkıra çıkar, tüm kutsal yatırımları, mezarları gezerek, onların yanı başında sabahlayarak onlara dua edip yalvarır. Günlerce aç susuz kalan Narıkbay, “Sulayman Baygambar, Aziret Ayıp Baygambar, İdris Ata, Baba Ata, Baça Ata”nın mezarlarını bulmuş, onların yanında sabahlamıştır. Bütün mezarları dolaşp sefil halde çaresiz kaldıklarında, rüyada Gülkanış'a “Baba Tüktü Çaçtı Aziz” görünür.⁸ Gülkanış, rüyadaki bu kutsal kişiden çocuk ve ömürlerinin uzatılmasını ister ve bu isteği kabul görür. Destanın Kazan, Kırım ve Nogay anlatmalarında doğumda, olağanüstü unsurlar bulunmadığı gibi, Çora'nın doğumu birkaç cümleyle geçirilmiştir. Kazak ve Kırgız bölgesi destancılık geleneğinin ve bu bölgedeki atalar kültü ile ilgili inanışların daha baskın olması, Çoybekov anlatmasını daha farklı şekillendirmiştir.⁹

Çora Batır'ın, mezar ziyaretleri ve en sonunda rüyada bir pirin yardımı ile dünyaya gelmesi, onun olağanüstü bir kahraman olacağını ilk belirtileridir. Ancak onun gelecekte alp, güçlü kuvvetli bir kahraman olacağını gösteren unsurlardan birisi de Çora'nın annesinin kaplana (colborus) aşermesi, dstandaki şekliyle “talgak bolması”dır. Kazak ve Kırgız destanlarında sıklıkla rastladığımız bu motif, en güzel şekliyle Manas Destan'ında Çıyırda'nın arslan yüreğine aşermesi'nde karşımıza çıkmaktadır. Annesinin, arslan yüreğini yemesinden sonra Manas elinde bir kan pıhtısı ile doğar ve daha doğmadan önceki olağanüstülükler onun sıra dışı bir şekilde güçlü bir kahraman haline gelmesine yardımcı olur. Türk destanlarında aşerme üzerine bir incelemesi bulunan Mehmet Aça, bu motifi şöyle yorumlamıştır: “Destan anlatıcısı ve halk muhayyilesi, kahramanın gücünü ve savaşçılık özelliklerini yeriklenen yırtıcı hayvanlardan alınmasını yerikleme motifi vasıtasıyla sağlamıştır. Destan toplumu kendisinden güçlü olan yırtıcı hayvanları yine gücünü ve cesaretini onlardan alan batır vasıtasıyla yenmeye çalışmıştır.” (Aça 1997: 80). Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz'un vücudunun çeşitli yırtıcı hayvanlara benzetilmesi hem destanın teşekkül ettiği toplumun yaşam şartlarını hem de destan kahramanı ile yırtıcı hayvanlar arasında ilişkiler kurulduğunu göstermektedir (Duymaz 2007: 51). Çora Batır'ın annesinin hamileliğinin üçüncü ayında kaplana aşerip üç kaplanı üç gün boyunca yemesi, Kazan Kırım bölgesindeki anlatmalarda yer almamaktadır. Bu motifin daha çok Kazak ve

Kırgız bölgesi destan anlatıcıları tarafından destanlarda kullanıldığını, daha batıdaki destan geleneklerinde ise çok fazla rastlanmadığını söyleyebiliriz.

Çora'nın doğumundan sonra Çoybekov'un ilk sözleri “Çocuk ergenliğe erse,/ Gösterecek gibi hüneri./ Bala memeyi emdiğinde,/ Titretir vücudu./ Ah vah ettirip Kanış'a,/ Böyle de emilir mi?/ Elinden kaçıp gitti,/ Emeğini Takdir ödedi.” olmuştur (Orozova 2002: 431). Çocuk daha bebek iken ileriki yaşamında “hüner” sahibi, yani savaşçılıkta yetkin olacağına dair bir yorum yapılmıştır. Çora, daha bir yaşında iken konuşmaya, evden uzaklarda vakit geçirmeye başlar. Kazan ve Kırım anlatmalarında olduğu gibi çevresine kırk çocuğu toplar. Kılıç, mızrak ve balta gibi savaş aletlerinin yanı sıra Manas Destanı'nın bir dairesi olan Semetey'de de rastladığımız “ak kelte” adlı tüfeği de kullanmaya başlar (Yudahin 1998: 135). Son olarak daha önceden Narikbay'ın evladı olarak kabul ettiği Gülsarı atla da bir araya geldiklerinde Çora'nın yaşı, hünerini ortaya koyabileceği, bazı sırların ona ifşa edilebileceği çağa gelir. Narikbay Çora'ya ve kırk yiğidine ailesi hakkında kendisinden önceki bütün gelişmeleri aktarmış, Ali Bey'in kendisine yaptığı eziyetleri anlatmıştır. Çoybekov, anlatmasında Çora'nın belirli bir olgunluğa geldikten sonra sırların öğrenmesi hadisesini Ali Duymaz'ın Dede Korkut Kitabı'ndaki “alplığa geçiş ve topluma katılma törenleri” üzerinde yapmış olduğu değerlendirmelerle izah edebiliriz.¹⁰

2.7. Çora (Çoro) Batır'ın Ali Bey'den Babası Narikbay'ın İntikamını Alması

Kırım, Kazan ve Nogay varyantlarının en önemli olayı olarak verilen Çora ile Ali Bey'in karşılaşması, her iki kahramanın da bir birlerine çeşitli şiirler söylemeleri ve ok atışmaları ile sonuçlanmaktadır. Çoybekov anlatmasında Ali Bey'le Çora'nın mücadelesine daha batıdaki anlatmalarda olduğu gibi çok fazla yer ayrılmamıştır. Çora'nın Ali Bey'le olan savaşı, Narikbay'ın çocuksuzluğu kadar baskın bir şekilde anlatılmamıştır. Narikbay, oğlu Çora'ya “*Ali biydi karmasañ, / Öltürböy balam alıp kel.*” diyerek Ali Bey'i öldürmeden kendisine getirmesini ister (Orozova 2002: 439). Toprak bulutunun gökyüzüne çıktığı, halkın şaşkınlıkla izlediği Çora Batır ile Ali Bey'in mücadelesi güneş batıncaya kadar sürer. Çoybekov, kahramanların mücadelelerini Türk destanlarının pek çoğunda rastladığımız şekliyle ayrıntılarıyla anlatmıştır. “*Toprak çıkıp gökyüzüne, / Ayaktaki insanları toz bastı. / Etiler kanayıp kan çıkıp, / Gövde kemik dağıldı. / Ali Bey yıksa Çora'yı / Başını kesip almak ister. / Er Çora yıksa domuzu, / Canlı alıp gitmek ister.*” (Orozova 2002: 441). Sonuçta Çora Batır, Ali Bey'i babası Narikbay'ın yanına getirip babasına çoban yapar. Destanın başından beri çocuksuzluk nedeniyle çekilen çile; Çora Batır'ın, Ali Bey'i yenmesi ve babasının kaybolan itibarını geri iade etmesiyle son bulur.

2.8. Çora Batır'ın Sonu

Çora Batır'ın destan sonunda ölmediği ender anlatmalardan biri olan Kırgız varyantında Çora, Kalmukların hanı Şuruthasan'ın elinde zindanda yatmakta olan Eşim'i kurtararak tekrar han yapar. Ancak Çora'nın akıbeti konusunda destanda herhangi bir bölüm yer almamaktadır. Kırım, Kazan ve Nogay varyantlarında Çora Batır'ın sonunun sudan olacağı, destanın daha baş kısmında söylenmiş ve bu durum, Çora'nın İdil nehrinde kaybolması ile gerçekleşmiştir (İbrahimova 2002: 50, 108).

Burada değinmek istediğimiz diğer bir husus, Çoybekov'un bu anlatmasında Eşim'in yurdunu talan edip yağmalayan ve onu zindana atanların ve dolayısıyla düşman olarak görülenlerin Kalmuklar olmasıdır. Daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi Çora Batır Destanı, Kazan Hanlığı'nın Ruslar tarafından işgali yıllarındaki olaylara dayanmaktadır. Doğal olarak düşman olarak Ruslar ve bir de Ali Bey görülmektedir. Ancak Kazak ve Kırgız Türklerinin, hatta başka Türk topluluklarının destanlarında düşman olarak işlenen Kalmuklar, destanda Rusların yerini almıştır. Böyle bir durum, Kalmukların bu

toplulukların tarihinde, kültürel hafızalarında en büyük düşman olmalarından kaynaklanmaktadır. Karl Reichl bu konuda “*Orta Asya Türk destanlarında düşman, mutlaka Kalmuklar’dır.*” demektedir, bunun sebebinin de Kalmukların (Batı Moğollar, Oyratlar) 17. ve 18. yüzyıllardaki Orta Asya’ya yaptıkları akınlara bağlamaktadır (Reichl 2005: 601). Alpamiş ve Manas destanlarında da rastladığımız Kalmuklar (Kalmaklar), Türk destanlarında hep düşman olarak yer almışlardır. Radloff, Kalmukların Kırgız destanlarında sürekli yer almalarının nedenini, uyguladığı baskılara bağlayarak Müslümanlığı tam anlamıyla yaşamamalarına rağmen Kırgızların Kalmuklara din farkı nedeniyle büyük öfke duyduklarını (Yıldız 1995: 269) belirtmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Bir bölgede yetişmiş destancının destan anlatımında uymak zorunda olduğu bazı kurallar vardır. Bu kurallar, destanın muhtevası, şekli ve müzik boyutu ile ilgili olabileceği gibi, anlatım zamanı ve ortamı ile de ilgili olabilir. Destancı, destan metnini kurarken olayları, kahramanların özelliklerini, çevreyi vb. anlatırken gelenekten almış olduğu bilgileri ve birikimi kullanır. Eğer müzikle birlikte destan anlatıyorsa destanın neresinde hangi ezgiyi kullanacağını ve ne zaman, hangi ortamlarda destan anlatacağını bilir. Destanın belirli yerlerinde daha önceden belirlenmiş ifadeleri kullanmakla birlikte, kahramanın doğumu, evliliği ve mücadeleleri esnasında da geleneğin dikte ettiği ifadeleri yeteneğinin elverdiği ölçüde kullanma hakkına sahiptir. Bütün bu kurallar, bir destan geleneğinin sınırlarını tayin etmektedir. Kendine has kurallara sahip bir gelenek, başka bir destan geleneğinden çeşitli yollarla alınmış bir destanı, muhteva özelliklerini bilinen olaylarla, şekil özelliklerini geleneklerinde var olan şekillerle değiştirerek kendi kurallarına uygun hale getirmektedir. İncelediğimiz Çora Batır’ın Kırgız anlatması, yaptığımız bu değerlendirmelere çeşitli örnekler sunmaktadır. Kazan Hanlığı döneminde ve İdil-Ural bölgesi’nde oluştuğuna inanılan Çora Batır Destanı’nın Kırgızistan’daki anlatmasında ne Kazan ismi ne de Rusların Kazan’ı işgal ettiğine dair bilgi yer almaktadır. Muhteva ve şekil açısından Kırgız destancılık geleneğinin kurallarına uyum sağlayan destan; Kazan, Kırım ve Nogay Türklerindeki Çora Batır’dan çok farklı bir hale gelmiştir. Kahramanın doğumu, gençliği ve mücadelesinde Kırgız destanlarında yer alan motifler ve üslup özellikleri kullanılmıştır. Çora Batır Destanı’nın Kazan ve Kırım varyantlarında nazım ve nesrin bir arada kullanıldığı, hatta nesrin daha ağır bastığı görülürken Kırgız sahasındaki Çora (Çoro) Batır Destanı’nda tamamen manzum bir yapı hâkimdir. Bu farklılıkta adı geçen coğrafyalardaki toplulukların yaşam şartlarının etkisi kadar bu metinleri düzenleyen destancıların kimlikleri etkili olmuştur. Kırgız akını S. Çoybekov, destanı anlatırken bağlı olduğu geleneğin kurallarını dikkate alarak Çora Batır’ın yeni bir varyantını ortaya çıkarmıştır.

Sonuç olarak, Kazak ve Kırgız destan gelenekleri arasındaki ilişkinin somut bir delili konumundaki bu destanda olduğu üzere, bir destanın şekil, muhteva, yapı vb. özelliklerinin oluşumunda destancının ait olduğu destan geleneği belirleyici olduğundan, Türk destancılık geleneği üzerine yapılan tespit ve değerlendirmelerde geleneklerin özel durumları dikkate alınmalıdır. Ancak bu sayede Türk destan geleneğinin temel öğeleri (muhteva, şekil, yapı, anlatıcı, anlatma ortamı vb.) üzerine daha sağlıklı sonuçlar elde edilebilecektir.

NOTLAR

¹ Kazan Tatarlarına ait olan Çora Batır destanı, İ. Berezin’in **Turetskaya Hrestomatiya** (Kazan 1862, 41-56) adlı çalışmasında yayımlanmıştır. Berezin’in yayınlamış olduğu bu metni F. Ahmetova, **Tatar Halık İcatı. Dastannar** adlı kitabında (Kazan 1984, 108-119.) yeniden neşretmiştir. Bu metin, Türkmen Türkçesine örnek bir metin olarak

verilmiştir, ancak Urmançı, 2004 yılında yayımladığı kitabında bu metinde Türkmenden daha ziyade Kazak veya Nogay tesirinin olduğunu belirtir. F. Latıfyi de **Çora Batır** adıyla (Kazan 1993) Çora Batır'ın çeşitli varyantlarını Tatar Türkçesine aktarmıştır (Urmançı 2004: 398). Urmançı'nın **Tatar Eposu**'nda "Çora Batır Hikeyatı" ve "Çora Batır" başlığı ile Kıyam Yoldaş'ın kaleme aldığı bazı parçalar yayımlamıştır (Urmançı 2004: 386-403); Kırım Tatarlarından tespit edilen Çora Batır destanının bazı varyantları, 1896 yılında W. Radloff'un Proben serisi olarak bilinen külliyyatının yedinci cildinde (**Obraztsı Narodnoy Literaturı Severnih Tyurkskih Plemen-Çast VII: Nareçiya Kırmıskogo Poluoostrova**, Spb 1896) yayımlanmıştır. Radloff'un yayımladığı metinler, Cafer Bekirov tarafından önce Taşkent'te Gafur Gulam Adına Edebiyat ve Sanat Neşriyatı'ndan çıkan **Destanlar** adlı eserde, daha sonra ise **Kırım Tatar Agız Yaraticılığı** adlı kitapta tekrar neşredilmiştir. Radloff'un Proben serisinin VII. cildinde yayımladığı metinlerin bir kısmı, İstanbul'da 1939 yılında **Çora Batır Destanı** adıyla yayımlanmıştır (Tural 1995); Nogay varyantı ise Mahaçkale'de basılan **Nogaydın Kırk Batırı. Edige** (Mahaçkale 1991) başlıklı eserde yer almaktadır. Bu metin, A. H. Canibekov tarafından 1926 yılında Nogay cırcısı Acı-Molla Nogman Oğlu'ndan derlenmiştir. F. Latıfyi'nin tercümesi olan **Çora Batır**, Karaçay-Çerkes bölgesinde yayımlanan "Nogay Davısı" gazetesinde "Şora Batır" başlığı ile basılmış, ayrıca aynı metin, **Büz Yigit** (Buharest 1988) adlı yayına da dâhil edilmiştir. Kazak Türkleri arasında Çora Batır'ın pek çok varyantı tespit edilmiştir. Bunlar, **Batırlar Cırı. Kırmıdın Kırk Batırı/Morın Cıravdan Cazılğan Moralalar** adlı külliyyatta, A. A. Divaev'in "Şura Batır. Kırgızizskaya Bılına" (Taşkent 1985) ve "Şura, Sın Narik Batıra" (Oranburg 1922) adlı çalışmalarında ve R. Bayazit'in **Yana Kala. Çora Batır** (Akyul 1915) adlı yayımında neşredilmiştir (İbrahimova 2002: 3-6). Kabıl Maksetov, Divaev'in **Protokolı Zasedaniy i Soobşçeniy Çlenov Zakaspiyskogo Krujka Lubiteley Arheologii i İstorii Vostoka** adlı eserinin dördüncü cildinde yayımlanan "Şura Sın Narik Batıra" adlı Rusça metni, Çora Batır'ın Karakalpak varyantı olarak kabul etmiştir (Maksetov 1996: 314). Karakalpak Türklerinde oldukça hacimli bir görünüm sergileyen Çora (Şora) Batır destanının Özbekistan İlimler Akademisinin Karakalpakistan Bölümü'nde beş varyantı yer almaktadır. Bunlardan **Er Şora Karakalpak Halık Destanı** adıyla yayımlanan metin, 1958 yılında Hocambergenov Rambergen tarafından yazıya geçirilmiş Nurabılla oğlu Esemurat jırav anlatması ve 7000 dizedir. Bir diğeri 6000 dizelik 1956 yılında A. Camalov, N. Kamalov, K. Mambetnazarov tarafından yazıya geçirilen Nağimov Karam jırav anlatmasıdır. 1961 yılında Ö. Erpolatov, B. Akimniyazov, A. Alımov tarafından yazıya geçirilen metin ise Ayimbetov Seytcan jırav anlatması olarak bilinmekte ve 6500 dizeliktir. Diğer iki nüshadan ilki 1959 yılında K. Mambetnazarov'un tarafından yazıya geçirilmiş 4000 dizelik Aknazarov Cannazar jırav anlatması, diğeri ise 1962'de derlenmiş 4000 dizelik İ. Öteniyaz anlatmasıdır. Karakalpak Çora Batır'ının (Er Şora) bir başka varyantının, 1922 yılında A. A. Divaev tarafından yayımlandığını, ancak bu destanı kimden ne zaman derlediğini belirtmediğini Fikret Türkmen haber vermektedir (Mambetnazarov 1995: 3-4, Türkmen 2002: 270). Destanın masallaşmış şekillerinden birisi, **Tepegöz Dobruca Masalları** adlı kitabın içinde Bükreş'te yayımlanmıştır (Ekrem 1985). Fikret Türkmen, Dobruca'da derlenerek yayınlanmış "Bayböri ulı Beyrek Batır", "Tepegöz", "Arız men Kamber", "Yusuf man Zuleyha", "Şay Sımayıl", "Tayır man Zöre" gibi hikâyeleri incelemeye aldığı yazısında "Bayböri ulı Beyrek Batır" hikâyesini değerlendirirken buradaki "batır" kelimesinin Dobruca Tatar kahramanlık destan ve hikâyelerinde kahramanların daimi sıfatı olarak yaygın bir şekilde kullanıldığını belirtmiştir. Türkmen, ayrıca bu açıklamasına örnek verirken "Edege Batır, Şora Batır, Kıyılup Batır, Ayuw Kulak Batır" gibi isimleri zikrederek Dobruca bölgesinde de Çora

Batır'ın bilindiğini öne sürmektedir (Türkmen 2001a: 699) 1982 yılında Abdülkadir Salgır'ın bir problem olarak öne sürdüğü Çora Batır Destanı'nın tam bir metninin olmadığı görüşü, bugün artık geçerliliğini yitirmiş durumdadır (Salgır 1982: 363). Çora Batır'la ilgili Kazak, Kırgız ve Karakalpak Türklerinin hacimli destanları bulunmaktadır, ancak pek çoğu arşivlerde olduğu ve yayımlananların da Türkiye'ye geç geldiği için bu destanın tam bir metninin olmadığı görüşü ağırlık kazanmıştır.

² Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Ergun 1996: 275-276.

³ Çekirdeği Kazan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesi olayına dayalı olan Çora Batır, tarihle sıkı bağları olan bir destandır. Kazan Hanlığı'nın tesiri altındaki coğrafyalarda bilinen bu destanın özellikle Kazak ve Kırgız sahalarındaki yeni şekillerinde bazı değişiklikler olmuştur. Destanın önemli kahramanlarından olan Çora Batır'ın tarihte Rus-Kazan ilişkilerinde önemli bir yeri olan Çora Narıkov olduğuna dair bazı tarihi vesikaların oluşunu Kazan'da destan üzerine kapsamlı bir araştırma yapan Liliya İbrahimova belirtmektedir. İbrahimova'nın verdiği bilgilere göre Çora Narıkoğlu, 16. yüzyılın başlarında ve ortalarında yaşamış, devlet işlerinde oldukça aktiftir. Kazan Hanlığı'nın karışıklıklar yaşadığı ve Moskova'ya sürekli olarak elçilerin gönderildiği bu dönemde pek çok kere Moskova'ya giden devlet adamları arasında görünmektedir. Ancak tarihte yaşayan Çora Narıkov'un Moskova'ya yakın birisi olduğunu bilindiğinden İbrahimova, tarihte birden fazla Çora'nın yaşamış olabileceğini öne sürmüştür (İbrahimova 2002: 7-27, Kurak 2002: 174). Kazan Hanlığı'nın tarihini irdelediği eserinde Kurak, Çora Batır ve arkadaşı Kolinçak Batır'ın Ruslarla mücadele için Kazan'a Kırım'dan gelen iki bahadır olduğunu söyleyen İbrahimova, Ruslara karşı mücadele veren tarihi şahısların destana geçerek yaşamaya devam etmeleri nedeniyle destanın Sovyetlerce yasaklandığını belirtir (Kurak 2002: 182-183). Ortekin ise, Radloff'un Proben serisinin VII. cildinde yer alan Çora Batır'la ilgili metinlerin bir kısmını **Çora Batır Destanı** adıyla yayımlamış ve eserin "Başlangıç" kısmında da Çora Batır'ın tarihi bir kişilik olup olmadığına değinmiştir. Çora Batır destanı üzerine araştırma yapan pek çok kişinin sırf isim benzerliğinden Çora Mirza'nın Çora Batır olduğuna kanaat getirdiklerini, ancak destan kahramanı Çora Batır'ın hanlıkla, beylikle ilgisinin olmadığını, halktan biri olduğunu Moskova'da 1937 yılında yayınlanmış Tatar tarihiyle ilgili bir kaynaktaki bilgiye atıf yaparak ifade etmiştir (Ortekin 1939: 3-49). Çora Batır destanına değinen A. İnan da tarihte yaşayan Çora Narıkov ile destandaki Çora Batır arasında zıtlığın bulunduğunu, Çora Narıkov'un Şah Ali ile bağlantılı olduğunu ve Safa Girey tarafından idam edilen bir şahsiyet olduğunu belirtmektedir (İnan 1998: 77). Rahmankul Berdibayev (**Epos-El Kazınası**, Almatı 1995), Muhtar Avezov (**Adabiyat Tarihi**, Almatı 1991) ve V. M. Jirmunsky (**Tyurkskiy Gerpiçeskiy Epos**, Leningrad 1974) gibi araştırmacılar, Çora Batır'ın tarihte yaşayan bir kahraman olduğunu kabul etmişler, ancak tarihte yaşayan Çora Narıkov'la kesin bir bağlantısını kuramamışlardır (Orozova 2002: 367-368).

⁴ Bu konuda daha fazla bilgi için "**Munduk Zarlık, Kız Darıyka, Narıkbay El Adabiyatı Seriyasının 11. Tomu**, Bişkek 2002" adlı eserin Narıkbay destanına ayrılan kısmındaki "Kiriş Söz" bölümüne bakınız.

⁵ **Batırlar Cırı. Kırımın Kırk Batırı/Murın Cıravdan Cazılğan Moralar**, 5. Tom, Almatı 1989, 306. Kazak Türklerindeki Çora Batır destanı ile ilgili olarak ayrıca Rahmankul Berdibay'ın **Epos El Kazınası** adlı çalışmasının "Er Şora" bölümüne bakınız (Berdibay 1995: 173-193).

⁶ Manas destanındaki daireleşmeyi Aynek Caynakova, "*Manas Eposundagi Genealogiyalik Tsiklizatsiya Printsibinin Maanisi*" adlı yazısında ele almıştır. Burada Caynakova, Manas Destanı'nın silsileler oluşturularak (genealojik) anlatıldığını ve her bir

dairenin geleneksel bir kompozisyonun var olduğunu belirtir. Manas bölümü, “1. Manas’ın doğumu ve çocukluk çağı, 2. İlk kahramanlıkları, 3. Manas’ın Kanıkey’le evlenişi, 4. Çoñ kazat, 5. Manas’ın ölümü”nden; Semetey bölümü ise “1. Semetey’in doğumu ve çocukluk çağı, 2. Semetey’in ilk kahramanlıkları, 3. Ayçürök’le evlenmesi, 4. Koñurbay’a karşı savaş, 5. Semetey’in ölümü ve kayboluşu”ndan ve Seytek bölümü de “1. Semetey’in yurdunun yağmalanması, 2. Seytek’in doğumu, 3. İç düşmanlar ile savaş, 4. Seytek’in evlenmesi, 5. Dıştaki düşmanlarını yenmesi”nden oluşmaktadır (Caynakova 1995: 137-138). Burada da görüleceği gibi Manas Destanı, Manas’la sonuçlanmamış, kendisi gibi kahraman varisleri tarafından devam ettirilmiştir.

⁷ Kazak ve Kırgız Türklerindeki ölüm sonrası “aş toyu” hakkında daha geniş bilgi için bk. Aça 1999.

⁸ Baba Tüktü Çaçtı Aziz, Edige Destanı’nın çeşitli varyantlarında Baba Togti, Baba Tıklas, Baba Tukli gibi adlarla yer almaktadır. Özellikle Kazaklarda bu isim, çocuksuluğa çare arayanlar arasında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Çocuğu olmayanlar, Baba Tüktü’nün mezarını ziyaret edip onun mezarı başında sabahlar ve çocuğu olmayan çiftler onun yardımı ile çocuk sahibi olurlar. Baba Tüktü Çaçtı Aziz, Ahmet Yesevi gibi hürmet görmüş ve Orta Asya’da İslam dini için savaşan birisi olduğuna inanılmıştır. Falev, çocuksuz çiftlerin şefaatchisi Baba Tüktü’nün sıkıntıya düşenlere yardım etmesi nedeniyle Hızır peygamberin seviyesinde değerinin olduğunu, Zirmunskiy ise Baba Tüktü’nün İslamiyet öncesindeki yaşlı şamanlardan olduğunu söylemiştir (Schmitz 2004: 38-41). Bütün bu bilgilerden hareketle, Kazak-Kırgız bölgesinde çocuksuz çiftlere çocuk veren en önemli kaynaklardan birisinin Baba Tüktü Çaçtı Aziz’in türbesi olduğu görülmektedir. Çora Batır destanında da bu şahsın yardımı ile çocuk sahibi olunması, Baba Tüktü etrafında gelişen inanışların destana yansması olarak değerlendirilebilir.

⁹ Fikret Türkmen, “Kırgızistan’da Ata Kültü ve Kutsal Yerler” başlıklı yazısında Kırgızistan’daki atalar kültü inancının beslendiği kaynakları, kutsal olarak kabul edilen belirli yerleri değerlendirmeye almıştır. Türkmen, Kırgızistan’daki kutsal yerleri “a) Efsanevi kabile ataları, tarihî ve menkabevî kahramanların türbeleri, kabilelere ait kutsal yerler b) İslam öncesi peygamberlere ait olduğuna inanılan türbeler, ziyaretgâhlar c) Süfî şeyhlerin veya şehitlerin mezarları” şeklinde bir tasnife tabi tutmayı uygun bulmuştur. Günböz adı verilen mezarlara örnek olarak verdiği “Taht-ı Süleyman, Arsdan (Arslan) Ata, Kırgız Ata, Ak Taylak Ata, Kambar Ata, Oysul Ata, Çolpon Ata” gibi isimlerden bazıları (Türkmen 2001b) Çora Batır’ın Kırgız anlatmasında da yer almaktadır. Kazakistan’daki inanç merkezleri hakkında bk. Türkmen 2004.

¹⁰ Ali Duymaz, “*Dede Korkut Kitabı’nda Alplığa Geçiş ve Topluma Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme*” adlı yazısında alplığa geçiş ve topluma katılma bahsini “1. Fiziki ve Biyolojik Bir Varlık Olarak İnsan, 2. Ölüm Simgeciliği, 3. Yeniden Doğum Simgeciliği, 4. Vahşi Hayvanlarla Mücadele, 5. Baba ile İlişkiler, 6. Sırların İfşası, 7. Servet ve Mevki Sahibi Olma” gibi başlıklar altında değerlendirmiştir. Duymaz bu yazısında sırların ifşası konusunda “*Erişkinler topluluğuna katılan kahraman sosyal ve mukaddes değerleri tanımak durumundadır . Ancak dikkati çeken bir nokta da erişkin olan gencin sırları öğrenmesine izin verilmesidir. On beş yaşına girip potansiyel olarak alp olma vasfı kazanan delikanlı artık bazı sırları öğrenmelidir. Dede Korkut Hikâyelerinde bu sırların başında babanın veya kardeşin esir olduğu gerçeği gelmektedir.*” demektedir (Duymaz 1998: 48). İncelediğimiz bu destanda da Çora belirli bir yaşa, alplık yapabilecek bir seviyeye geldikten sonra öğrenmesi gerekenleri ancak öğrenmiştir.

KAYNAKLAR

AÇA Mehmet (1997). “Türk Destanlarındaki Aşerme (Yerikleme) Motifinin Destan Kahramanları Üzerindeki Etkisi ve Hayvan Ata (Ecdat) İnancıyla Olan Bağlantısı”, **Millî Folklor**, 5 (34), Yaz 1997, 78-81.

AÇA Mehmet (1999). “Kazak ve Kırgız Türklerinde Defin Sonrası Bazı Uygulamalar ve Aş Verme (Aş Toyu)”, **Millî Folklor**, 43, Güz 1999, 24-33.

AHMETOVA F. (1984). **Tatar Halık İcatı. Dastannar**, Kazan: Tatar. Kit. Neşr.

ALİMOV Ulanbek (2003). **Kırgızistan’da Akınlar ve Akınlık Geleneği**, İzmir (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Batırlar Cırı. Kırimdın Kırk Batırı/Murın Cıravdan Cazılğan Moralar, 5. Tom, Almatı 1989: Cazuşı.

BEKİROV Cafer (1980). **Destanlar**, Taşkent: Gafur Gulam Adına Edebiyat ve Sanat Neşriyatı.

BEKİROV Cafer (1991). **Kırım tatar Ağız Yaratıcılığı**, Taşkent: Ukiyuvçi.

BERDİBAY Rahmankul (1995). **Epos El Kazınası**, Almatı: Ravan.

BORATAV Pertev Naili (1984). **Köroğlu Destanı**, İstanbul: Adam Yayıncılık.

CAYNAKOVA Aynek (1995). “Manas Eposundaki Genealogiyalık Tsiklizatsiya Printsibinin Manisi”, **Bozkırdan Bağımsızlığa Manas**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 128-144.

DUYMAZ Ali (2007). “Oğuz Kağan Destanı’ndan Dede Korkut Kitabı’na Kahramanların Beden Tasvirlerinin Sembolik Anlamları Üzerine Değerlendirmeler”, **Millî Folklor**, 10(76), Kış, 50-58.

DUYMAZ Ali (1998). “Dede Korkut Kitabı’nda Alplığa Geçiş ve Topluma Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1998/I**, 39-50.

EKİCİ Metin (2004). **Türk Dünyasında Köroğlu (İlk Kol) İnceleme ve Metinler**, Ankara: Akçağ Yayınları.

EKREM Ali-Ali Hilmiye (1985). **Tepegöz Dobruca Masalları**, Bükreş: Kriterion Kitabevi.

ERGUN Metin (1996). “Karakalpak Âşık Tarzı Şiir Geleneği Üzerine Araştırmalar-1”, **Türk Kültürü**, XXXIV(397), Mayıs, 275-289.

İBRAHİMOVA Liliya (2002). **Törki Halıklar İcatında Çura Batır Dastanı**, Kazan: Fikir.

İNAN Abdülkadir (1998). “Orta Türk Destanları ve Kırım I”, **Makaleler ve İncelemeler**, I. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 76-85.

KEBEKOVA B. (1985). **Kırgız, Kazak Akındarının Çıgarmaçılık Baylanışı**, Frunze: İlim Basması.

KURAK Akdes Nimet (2002). **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara: Murat Kitabevi Yayınları.

LATIYFİ F. (1993). **Çura Batır**, Kazan.

MAKSETOV Kabıl (1996). **Karakalpak Halkının Körkem Avızeki Döretmeleri**, Nökis: Bilim.

MEMBETNAZAROV K.-S. Bahadırova (1995). **Er Şora Karakalpak Halık Destanı**, Nökis: Karakalpakstan Basması.

ORTEKİN Hasan (1939). **Çora Batır Destanı**, İstanbul: İstanbul Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı.

OROZOYA Gulbara (2002). **Munduk Zarlık, Kız Darıyka, Narıkbay El Adabiyatı Seriyasının 11. Tomu**, Bişkek: Şam Basması.

REICHL Karl (2002). **Türk Boylarının Destanları (Gelenekler, Şekiller, Şiir Yapısı)**, çev.: Metin Ekici, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

REICHL Karl (2005). “Edigü: Tarihi Kişilik, Destanların Kahramanı ve Ulusal Özleşmenin Karakteri”, **Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı**, İzmir, 601-608.

SALGIR Abdülkadir (1982). “Çora Batır Destanı Hakkında”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri II. Cilt Halk Edebiyatı**, Ankara: Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 361-371.

SCHMITZ Andrea (2004). **Edige Destanı Bir Kahramanlık Geleneğinin İçeriği, Oluşumu ve Etkileri**, çev.: Can Bulut, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

ŞAHİN Halil İbrahim (2005). “Türk Destanlarında Kahramanın “Bahadır” Atıyla Buluşması ve Sınışması”, **Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı**, İzmir, 639-648.

TURAL Güzin (1995). “Çora Batır Destanı’nın Kırım Varyantları İle Manas Destanı Arasındaki Benzerlikler”, **Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni (Ankara 21-23 Haziran 1995, Konya 24-26 Haziran 1995)**, Ankara 1995: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 241-257.

TÜRKMEN Fikret (2001a). “Romanya Tatarlarında Yaşayan Ortak Destan ve Hikâyelerimiz”, **Türk Dili**, 600, Aralık 2001, 698-706.

TÜRKMEN Fikret (2001b). “Kırgızistan’da Ata Kültü ve Kutsal Yerler”, **Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi Bildirileri 23-28 Ekim 2001**, Ankara 2001, 867-872.

TÜRKMEN Fikret (2002). “Karakalpakistan’da Destan Çalışmaları”, VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Son Elli Yılda Türkiye Dışındaki Türk Halk Kültürü Çalışmaları Seksiyon Bildirileri, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 269-275.

TÜRKMEN Fikret (2004). “Kazakistan’daki Bazı Önemli İnanç Merkezleri ve Bunların Yeniden Keşfedilmesi”, **Prof. Dr. Abdurrahman Güzel’e Armağan**, Ankara: Gazi Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, 649-657.

URMANÇI Flora Vagapovna Ahmetova (2004). **Tatar Eposı. Dastannar**, Kazan: Rannur Neşriyatı.

YILDIZ Naciye (1995). **Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YOLDAŞ OĞLU Fazıl (2000). **Alpamış Destanı**, akt.: Aysu Şimşek-Canpolat ve Aynur Öz, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

YUDAHİN, K. K. (1998). **Kırgız Sözlüğü I**, çev.: Abdullah Taymas, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.